

УДК 80  
ББК 81.2-3

**ХУСУСИЯТҲОИ КОРБАСТИ  
ВОЖАҲОИ ЗИДМАӢНО ДАР ЯК  
АСАРИ ҶУҒРОФӢ** **Қодирова Фирӯза Рустамовна,**  
докторант (PHD)-и ДДХ ба номи акад.  
Б.Гафуров (Тоҷикистон, Хуҷанд)

**ОСОБЕННОСТИ  
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ АНТОНИМОВ В  
ГЕОГРАФИЧЕСКОМ ТРУДЕ** **Кадирова Фируза Рустамовна,**  
докторант (PHD) ХГУ им. акад. Б.  
Гафурова (Таджикистан, Худжанд)

**PECULIARITIES OF USAGE OF  
ANTONYMS IN THE GEOGRAPHICAL  
WORK** **Kadirova Firuza Rustamovna, Doctoral**  
Student of KhSU named after academician  
B.Gafurov (Tajikistan Khujand)  
**E-MAIL:** fkadirova9101@mail.ru.

**Калидвожаҳо:** «Ҷаҳоннома», Бакрон, лексикологияи таърихӣ, таснифоти антонимҳо

Дар мақола дар мавриди вожаҳои муқобилмаънои таркиби лугавии яке аз ҷолибтарин асарҳои ҷуғрофӣ – «Ҷаҳоннома» баҳс рафтааст, ки онро дар асри XIII Муҳаммад ибни Наҷиб Бакрон барои шарҳи харитааш таълиф намудааст. Забони асар унсурҳои гуногуни лексикиро фарогир аст, ки онҳо барои таърихи забони адабии тоҷикӣ аҳамияти калон доранд. Таркиби лугавии асар бою рангин буда, дорои хазинаи бебаҳои аслии лугавӣ аст. Зимни омӯзиши маълум гардид, ки дар асар дар баробари дигар қабатҳои лексикӣ, вожаҳои антонимӣ низ дар мавридҳои муайян ва бо маҳорати баланде корбаст гардидаанд. Бакрон бо истифодаи васеи калимаҳои муқобилмаънои забонҳои тоҷикӣ, арабӣ ва ғайра ҷолибияти асарро таъмин намудааст, зеро тавассути ин гурӯҳи калимаҳо дар аксар маврид маъно ва матлаб боз ҳам дақиқтару саҳеҳтар инъикос ёфтааст.

**Ключевые слова:** «Джахан-наме», Бекран, историческая лексикология, антонимы, классификация антонимов

Изучаются антонимы лексического состава увлекательного географического сочинения XIII века “Джахан-наме”, которое написано в качестве сопроводительного трактата к карте и автором которого является Мухаммад ибн Наджиб Бекран. Особое внимание уделено языку и способам выражения мысли, так как эти слова играют значительную роль в определении словарного состава языка конца XII - начала XIII века. В связи с этим делается вывод, что изучение словарного состава данного сочинения может обогатить лексический состав современного таджикского языка. В процессе изучения выяснено, что в сочинении, наряду с другими лексическими видами, в определённых моментах с большим мастерством использовались антонимы. Бекран с помощью антонимов таджикского, арабского и других языков обеспечил занимательность сочинения, так как в большинстве случаев с помощью данного типа слов цель и смысл выражаются более тонко и точно.

**Key words:** “Djahan-Name”, Bekran, historical lexicology, antonyms, classification of antonyms

---

*The article dwells on the studies of antonyms included into the lexical structure of the entertaining geographical composition of the XIII-th century "Djahan-Name" written as an accompanying treatise to the map whose author is Mukhammad ibn Nadjib Bekzan. Special attention is paid to language and the mode of expressing thought as these words play a considerable role for determination of the basic stock of language vocabulary at the end of the XII-th - the beginning of the XIII-th centuries. Proceeding from these factors the author comes to the conclusion that a study of the vocabulary presented in this composition can enrich the lexicon of modern Tajik language. It is elicited that alongside with other lexical types antonyms were used in certain sequences with great mastership. By virtue of the antonyms taken from Tajik, Arabic and other languages Bekzan provided entertainment of the composition as in majority of cases aim and sense are expressed with more sublety and accuracy with the help of this type of words.*

Муқобил ва муқолиф будани маъно аломати аввалиндараҷаи антонимҳо ба шумор рафта, чи дар нутқи шифохӣ ва чи дар нутқи бадеӣ ҷиҳати муассирии онро таъмин месозад. Антоним худ калимаи ҷунонӣ буда, маънои «номи муқобил»-ро ифода менамояд (10, 26). Дар хусуси ин гурӯҳи калимаҳо муҳаққиқону забоншиносон нуктаю назари ғуногун доранд. Аз ҷумла, дар забоншиносии тоҷик муҳаққиқоне ба монанди Р.Ғаффоров (4), Х.Маҷидов (7), Ҳ.Талбакова (12), Қ. Тоҳирова (13) ва дигарон бо омӯзиши антонимҳо машғул ва дар осори худ таърифҳои мухталифи онро дода, таснифи ғуногуни антонимҳоро пешкаш намудаанд.

Забоншиносии варзидаи тоҷик Қумрӣ Тоҳирова дар асари худ «Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» вожаҳои зидмаъноро ҳамчун «калимаҳои ифодакунандаи маънои хилофи ҳамдигар» эзоҳ дода, аз рӯи маъно ба 4 гурӯҳ:

1. мафҳумҳои ба вазъият ва ғайолияти инсон, ба ҳодисаҳои табиат ва умуман предметҳо вобаста (доноӣ-нодонӣ, тар-хушк, хуб-бад...);

2. мафҳумҳои замонӣ ва маконӣ (рӯз-шаб, рост-қач, дур-наздиқ...);

3. мафҳумҳои ба ҳолати рӯҳия, кайфият, ҳиссиёти инсон вобаста (ҳанда-гиря, дӯстӣ-душманӣ, хушҳолӣ-маъюсӣ...);

4. мафҳумҳои ба ҳам зидди ба амалу ҳолати предмет вобаста (рафтани-нарафтани, дидани-надидани...), аз рӯи сохт ба 3 навъ (сода, сохта, мураккаб) ва аз рӯи мансубият ба ҳиссаҳои нутқ низ ба 3 қисм (антонимҳои исм, сифат ва зарф) бо зикри мисолҳо тақсимбандӣ намудааст (13, 20-21).

Муаллифи китоби «Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик», луғатшинос М.Муҳаммадиев дар мавриди антонимҳо ҳамчун «категорияи муҳими лексикӣ», рабту фарқи он аз тазод ва дигар махсусиятҳояш сухан ронда, аз ҷиҳати мавзӯӣ ва маъно ба 7 гурӯҳ, яъне антонимҳои ифода ё ишоракунандаи: 1) аломат, ҳолат ва қобилияти шахс; 2) ҳодисаҳои табиат; 3) номи вақт ва фаслҳои сол; 4) масоҳат, ҳаҷм ва андоза; 5) муносибат, ҳиссиёт ва ҳолати шахс; 6) сифат ва хусусияти предмет аз ҷиҳати мазза ва таъм; 7) ҳаҷм, миқдор ва сифати предмет ҷудо кардааст (9, 29-31).

Дар «Забони адабии ҳозираи тоҷик» қайд шудааст, ки вожаҳои антонимӣ асосан дар таркиби сифатҳо (нек – бад, калон – хурд, дур – наздиқ...) ба назар расида, аломату махсусиятро ифода менамоянд (4, 21).

Муаллифони «Қаломӣ Қамол» А.Абдуқодиров ва А.Давронов танҳо дар калимаҳои сифатӣ вучуд доштани антонимҳоро рад намуда, исбот кардаанд, ки ба ҷуз ҳиссаҳои мустақил дар калимаҳои ёридиҳанда низ антонимҳо ба назар мерасанд (1, 39).

Муҳаккиқ Меҳроб Ҷумъаев дар мавриди мавқеи антонимҳо дар осори назмиву насрӣ хеле дурусту бамаврид қайд намудааст: «Ҳарчанд муқобилгузорӣ дар назм ниҳоят зиёд истифода гардида, боиси таъсирбахш ва пуробурангу ҷолиб ифода ёфтани фикр мешавад, вале насри бадеӣ низ аз ин истисно нест, зеро зиндагӣ худ аз тазодҳо иборат аст ва тасвири ҳамин тазодҳо нависандаро водор менамояд, ки аз калимаҳои муқобилмаъно истифода барад» (16, 128).

Дар воқеъ, антонимҳо дар таркиби осори гуногун мавқеи муайяне дошта, бештар барои зикри маъниҳои хилофу муқобил хидмат менамоянд. Бо мақсади инъикос намудани мавқеъ ва дараҷаи қорбурди антонимҳо дар осори ҷуғрофӣ мо таркиби луғавии асари илмӣ қарни XIII – «Ҷаҳоннома»-и Муҳаммади Бакронро мавриди омӯзиш қарор додем (2). «Ҷаҳоннома» аз ҷумлаи ҳазинаҳоест, ки оид ба вазъу шароит, хусусияту ҷолибият, афзалияту норасоии мавзеъ ва минтақаҳои ба Хоразмшоҳ Муҳаммад (солҳои ҳукмронӣ 1200-1220) тааллуқдошта, ҳамзамон оид ба харитаи тартибдодаи Бакрон («Ашқоли ақолим») маълумоти ҷолиби ҷуғрофӣ медиҳад (3, 83; 17, 355). Бакрон бо дақиққорӣ ва маҳорати баланд тасвири куллии маҳаллу минтақаҳои гуногунро ба анҷом расонидааст (6, 200-205). Забон ва тарзи баёни муаллиф низ қобили таваҷҷуҳ ва бисёр шавқовар буда, омӯзиши он дар муайянсозии таърихи инкишофи забони адабии тоҷикӣ аз аҳамият ҳолӣ нахоҳад буд.

Чӣ тавре ки донишманди машҳури тоҷик Носирҷон Маъсумӣ қайд намудааст: «Манбаъ ва сарчашмаи ягонаи омӯзиши таърихи забони адабии тоҷик асарҳои хаттӣ дар замонҳои гуногун бавучудодаи илмӣ таърихӣ, расмӣ ва адабӣ мебошад. Онҳо нормаи луғавӣ, услубӣ ва сохту хусусиятҳои грамматикӣ забони адабиро равшан мекунанд, барои фаҳмонидани инкишофи таърихӣ забони адабӣ материал медиҳанд» (8, 153).

Забоншинос Д.Фозилов низ таъкид медорад, ки «омӯзиш ва таҳқиқи забони адабиёти классикӣ, аз як тараф, барои муайян намудани хусусиятҳои забони адабии тоҷик дар давраи муайян аҳамият дошта бошад, аз тарафи дигар барои такмил ва ошкор намудани раванди инкишофи забони адабии муосири тоҷик аҳамияти бузургӣ назарӣ ва амалиро дорад» (15, 5-6).

Бо тақя ба назарияи забоншиносон мо таркиби луғавии «Ҷаҳоннома»-ро мавриди омӯзиш қарор додем ва дар мақолаи мазкур бевосита аз истифодаи антонимҳо сухан меравад. Зимни омӯзиш дар таркиби асар маводи фактологӣ зиёдеро пайдо намудем, ки тавассути ин гурӯҳи калимаҳо дар аксар маврид маъно ва матлаб боз ҳам дақиқтару саҳеҳтар инъикос ёфтааст:

«Фурот обе **бузург** аст, аммо аз Дачла **камтар** бошад» (2, 48);

«Ҳам дар ин дарё моҳие бошад, болои ӯ як газ **кам** ё **беш** ва ӯ дар ҳаво бипарад» (2, 86).

Дар ҷумлаҳои болоӣ сатҳи оби Фурот ва Дачла бо истифода аз антонимҳои **бузург** ва **кам** ва андозаи моҳӣ тавассути калимаҳои **кам-беш** нишон дода шудааст. Дар мавриди дигар, дар фасли даҳум зимни шарҳи мавқеи ҷойгиршавии кӯҳҳо антоними **рост** ва **чап** қорбаст гардидааст:

«Ва ҷун аз Рай ба Сипоҳон равӣ, Каркасқӯҳ бар дасти **чап** бошаду **Сиеҳқӯҳ** бар дасти **рост**» (2; 57).

Аз мутолиаи асар бармеояд, ки муаллиф барои дастрасу дилпазиртар гардидани асари хеш кӯшидааст, то махсусияти аҷиби ҳар як мавзеъ ва ё ашёро тасвир намояд. Аз ҷумла, тавассути антонимҳои *андак-азим*, *сабо-дабур*, *ҷастан-нишастани* бод хатарнок будани Ҷубилот ном мавзеи ҳамшафати Торонро инъикос кардааст:

---

«Ва ба наздикии Торон мавзеи дигарест, ки онро «Чубилот» гӯянд, ҳам мавзеи махуф аст ва ба **андак** боде он ҷо мавҷҳо хезад **азим** ва кишӣ гарқ кунад. Ва чун боди сабо ё **дабур** **частан** гирад, кишӣ бибанданд, то вақте ки бод **бинишинад**» (2, 25).

Аз антонимҳои зикршуда калимаи **дабур** то андозае аз истифода бозмондааст. **Дабур** вожаи арабӣ буда, муқобили боди сабо он боде аст, ки аз ҷониби шарқ мевазад (114, 185), яъне дабур боди аз тарафи ғарб вазандаро ифода менамояд (14, 395).

Мувофиқи назарияи донишмандони забоншинос маънои гуногуни калимаҳо дар таркиби матн боз ҳам дақиқтару мушаххастар ифода меёбанд. Аз ҷумла, дар таркиби асари мавриди назар низ мо калимаҳои **зиён** ва **қарорро** мушоҳида намудем, ки бо маънои муқобил ба кор рафтаанд:

«Ва дар ҳудуди Табаристон чаишаест ба наздикии деҳе. Ва мардумони он деҳа об аз он чаиша баранду хӯранд. Ва дар саҳрои он деҳа ҷинсе кирм аст, ҷамоате ки ба об овардан раванд, кӯш медоранд то пой бар он кирм наниҳанд. Ва агар касе ба хато пой бар ӯ ниҳад, об дар сабӯи ӯ ганда ва талх шавад ва албатта натавонад хӯрд ва ҳамчунин шавад ҳар кас, ки аз паси ӯ бошад, обаи табаҳх шаваду ба зиён ояд. Аммо ҳар кӣ дар пеши ӯ бувад, оби ӯ ба **зиён** наёяду ба **қарор** бошад» (2, 90).

Бояд қайд намоем, ки «Ҷаҳоннома» аз бист фасли ҳаҷман гуногун таркиб ёфта, ҳар кадоме дар навбати худ шомили муҳтавои ҷолиб аст. Масалан, дар фасли шонздаҳум Бакрон аз хусуси маъруфтарин аҷоиботи олам маълумот овардааст, ки яке аз он кӯҳи «Палангон» мебошад:

«Дар ҳудуди Макрон аз сӯи Кирмон кӯҳе аст, ки онро «Палангон» хонанд. Аз вай кулӯхе баргирӣ ва бишканӣ, бар мавзеи шикастани ӯ сурати одамӣ падид ояд, нишаста ё истода ё хуфта ва чун он боқиро бишканӣ дигарбора ҳамчунин падид ояд. Ва чандон ки мешиканӣ, ҳамчунин бувад. Ва агар он кулӯхро биқӯбӣ ва ба об **тар** қуниву гил қунӣ ва биниҳӣ то **хушк** шавад, он гоҳ бишканӣ, ҳамчунин падид ояд» (2, 83).

Чӣ тавре ки дидан мумкин аст, дар ҷумлаи болоӣ махсусияти ғайримуқаррарии кулӯҳи кӯҳ қайд шуда, антонимҳои **тар** ва **хушк** ба кор рафтааст.

Ба ин монанд, Бакрон дар бисёр мавридҳо аз аломату аҷоибот сухан карда, калимотеро ба кор бурдааст, «то ба вақти мутолиаи ин маонӣ маълум бошад» (2, 12). Воқеан ҳам, аз мутолиаи асар дар баробари маълумоти ҷуғрофӣ, ҳамчунин нуктасанҷии муаллифро низ пай бурдан мумкин аст:

«Ин баҳиш **дароз** гаиш ва ба татвил анҷомид, мааҳозо (бо вуҷуди ин –Ф.Қ.) аз аҷоиб боқӣ аст, аммо чун шарт **эҷоз** аст, мурооти он авлотар» (2, 92).

Ҷолибияти дигари асар дар он аст, ки аксари вожаҳои муқобилмаъноро ҳуди муаллиф тавассути зикри муродифҳо аз забонҳои ғайр шарҳу тавзеҳ додааст:

«**Наҷд** болоро гӯянд дар луғати араб ва **гавр** нишебро» (2, 105).

Калимаҳои “наҷд” ва “гавр” маҳсули забони арабӣ буда, чӣ тавре ки Бакрон қайд намудааст, яке “замини баланд” ва дигаре “пастиву чуқурӣ”-ро ифода мекунад.

Ба ин монанд, дар ҷумлаи поёнӣ вожаҳои муқобилмаъноӣ **мадду** **чазр** бо истифода аз муродифҳо **зиёд** ва **нуқсон** тавзеҳ гардидааст:

«**Мад(д)** зиёдат шудани об аст ва **чазр** нуқсони он» (2, 25).

Дар мавриди дигар зимни шарҳи васеъ ва муфассали калимаҳои мазкур (мадду чазр) аз антонимҳои дигар (иртифоъ/ба қарори хеш омадан, зиёд/камтар, васат-ус-самов/тахт-ул-арз) низ қорбаст намуда, хонандаро бо воқеияти аслии ҳоли об дар замони мадду чазр ошно сохтааст:

«**Ва ба вақти мад(д)** об қариб даҳ газ аз мавзеи хеш **болотар** ояд ва **иртифоғ** гирад ва **ба вақти қазр ба қарори хеш** бозишавад. Ва мумкин ки ба баъзе мавозеъ **зиёдат** аз ин бошад ва ба баъзе **камтар**.

Аммо дар замони **мадду қазр** хилоф кардаанд. Баъзе гӯянд, дар ҳар шаборӯзе ду бор бошад ва гуфтаанд, ки ин тааллуқ ба рафтани моҳ дорад, ки чун қамар тӯлӯ қунад, оби дарё **мад(д)** қунад ва **зиёдат** гардад ва чун ба **васат-ус-самоғ** расад, **қазр қунад** ва **нуқсон** гираду ба қарори хеш бозишавад. Ва ҳамчунин **тахт-ул-арз** таъсир қунад» (2, 26).

Калимаҳои «васат-ус-самоғ» ва «тахт-ул-арз» низ ба забони арабӣ тааллуқ дошта, «миёни осмон» ва «зери замин»-ро ифода мекунанд ва Бакрон ба василаи ин вожаҳо сатҳи баланду пастшавии оби баҳру дарёҳоро тасвир намудааст.

Зимни мутолиа ва ҷустуҷӯи вожаҳои муқобилмаъно мо ба як махсусияти фардии асар дучор шудем, ки ин ҳам бошад, дар номи мавзеъ ва ё ашё баён гардидани маъноҳои зид аст. Масалан, дар фасли ҳаштум зимни овардани маълумот дар бораи қазираҳо, ба монанди дигар мавзеъҳо, ҳамчунин номи қазираҳо низ тавзеҳ ёфтааст:

«Ҳам дар ақсои шимол дар ҷониби машиқ аз қазираи «**Мавлӣ**» гуфтем ду қазира аст, ки якеро «**Амронус-ур-риҷол**» мегӯянд ва якеро «**Амронус-ун-нисо**» ва ҳамона ин лафзи «амронус» румӣ аст. Ва ин ҳар ду қазираи ба ҳам наздик аст, дар яке ҳама **мардон** бошанд ва дар дигаре ҳама **занон**» (2, 39).

Дар фасли ҳабдаҳум низ оид ба «маъдану чавҳар ва ғайри он» ҳарф зада, ном ва мавзеи дастраскунии аносири пурарзиш, аз ҷумла чавҳари «**ширин**» ва «**туриш**» қайд гардидааст:

«Даҳна ин чавҳар ду навъ бошад: якеро «**ширин**» хонанд ва дигареро «**туриш**». Ва **ширин** аз Фаранг оранду онро «**даҳнаи фарангӣ**» хонанд ва **туриш** аз сӯи Кирмон оранд. Ва аз сӯи Кирмон низ навъе дигар меафтад, ки онро «**туришу ширин**» мехонанд. Ва **ширин** дар кони зар меёбанд ва **туриш** дар кони мис» (2, 97).

Дар мавриди дигар, мо антонимҳои ифодакунандаи мафҳумҳои тараф (машрик-мағриб), аниқтараш халиҷҳои баҳри Мухит (Машриқӣ-Мағрибӣ)-ро мушоҳида намуда метавонем:

«...яке аз сӯи **машиқ** ва он **бузургтар** аст ва онро дар кутуб «**Халиҷи машиқӣ**» хонанд ва дигаре аз сӯи **мағриб** ва он **хурдтарест** ва ўро «**Халиҷи мағрибӣ**» хонанд» (2, 17).

Ба ин монанд, барои мушаххас намудани маълумоти гуногун муаллиф дар асар ин гуна унсурҳои забонӣ, яъне антонимҳоро ба таври фаровон истифода намудааст: **мадду қазр**, **хурду бузург**, **зиёдату нуқсон**, **манфиату мазаррат**, **иҷмол(қўтоҳ)**-дароз, **бисёр-кам**, **обод-хароб**, **сармо-гарм**, **сардсер-гармсер**, **рӯз-шаб**, **ширин-туриш**, **наҷд/боло-гавр/нишеб**, **рӯз-шаб**, **васеъ-танг**, **рутубат-хушкӣ**, **дарун-берун**, **дур-наздик**, **дароз/тўлонӣ-қўтоҳ/мухтасар** (**иҷмол**), **бисёр/зиёд-кам/андак**, **ҷуфт тоқ**, **ширин-талх**, **нек-ганда**, **торик-равшан**, **сиёҳ-сафед**, **сиёҳранг-сапедпўст**, **аввал-охир**, **пўшида-кушода**, **танҳо-ҷамъ**, **сабо-дабур**, **рост-чап**, **баланд-паст**, **мабдаъ-ниҳоят**...

Мабдаъ-ниҳоят:

«Ва агар бод рост ҷаҳад, як бод аз **мабдаи** (аввал, ибтидо – Ф.Қ.) **Халиҷ киштиро ба ниҳоят** расонад» (2, 18);

Ибтидо-ниҳоят, камтар-бештар, дар ҷиҳати ҷануб-дар ҷиҳати шимол:

«Ва тўли ин халиҷ аз ҳадди машиқ, ки **ибтидои** ўст, то Қулзуму Барбар ва Ҳабаши, ки **ниҳояти** ўст, маблағ ду ҳазору шашсад фарсанг бошад ва арзи ў мухталиф бувад. Ҷое бошад, ки (ба нўҳсад фарсанг бирасад ва ҷое бошад, ки) **сесада фарсанг** ва

---

**камтар** низ. *Ва баъзе аз ин арз дар чиҳати чануб бошад ва баъзе, ки бешитар аст, дар чиҳати шимол»* (2, 18).

Аз далелҳои болоӣ дидан мумкин аст, ки аксари вожаҳо имрӯз низ ба таври васеъ истифода гардида, оммафаҳм мебошанд.

Воқеан ҳам, Муҳаммади Бакрон бо истифодаи васеи калимаҳои муқобилмаъноӣ забонҳои тоҷикӣ, арабӣ ва ғайра ҷолибияти асарро таъмин намудааст. Муаллиф дар асар зимни шарҳу зикри маълумот ҳар як калимаро барои ифодаи мафҳуми муайяне бамаврид истифода намуда, кӯшидааст, ки он мафҳумҳо ифодагари маънии амику дақиқ бошанд. Зимни омӯзиши таркиби луғавии ин асар мо тасдиқи ақидаи муҳаққиқи тоҷик С.Сабзаевро дар мавриди «чун синонимҳо калимаҳои зидмаъно ҳам дар вазъияти гуногуни нутқ ва шаклҳои гуногун» ба кор рафтанишонро мушоҳида намудем (11, 26).

*«Ва Хазар ду қавме бошанд: яке қавми сапеднӯст бошанду некӯрӯй ва дигаре сиёҳчирдаву ба ҳиндувон монанд ва эшонро «Қароҳазар» хонанд. Ва рус, ҳамчунин, ду қавм бошанд: берунӣ ва андарунӣ, аммо ҷумла сапед бошанд»* (2, 112).

Аз рӯи ифодаи маъно антонимҳои таркиби асарро ба таври зерин гурӯҳбандӣ намудан мумкин аст:

**а) замон ва вақт:** рӯз-шаб, зимистонӣ-тобистонӣ, аввали моҳ-охири моҳ...

*«Ва дар мамлакати Чоба қазираест аз баҳри Ахзар, ки онро «Бартил» хонанд ва дар вай иморат нест. Ва ҳар касе, ки он ҷо расад, шаб қарор натавонад гирифт, ба сабаби он ки дар вай бонғҳои мухталиф мешаванд ва ҳеҷ ҳайвон набинанд. Ва чунин гӯянд, ки овози табл шунаванд ва овози автору (ҷамъи ватар, асбоби мусиқӣ –Ф.Қ.) мазомир (нағмаҳое, ки бо най навохта мешаванд –Ф.Қ.). Ва ин ҷумла ба шаб бошад, ба рӯз ҳеҷ набошад»* (2, 40);

*«Ва баъзе гӯянд, ки шаши моҳи тобистонӣ мад(д) кунад ва шаши моҳи зимистонӣ қазр кунад. Ва баъзе гӯянд аз аввали моҳ қамарӣ то чаҳордаҳ рӯз, ки нури қамар дар зиёдат бошад, мад(д) кунад ва чун нури қамар дар нуқсон шавад, дар охири моҳ қазр кунад»* (2, 26);

**б) муносибату амал ва вазъу ҳолат:** дӯст-душман, бемор-сиҳат, зинда-мурда, хавф/хатар/ҳалок-раҳо/ҳалос/начот, манфиату мазаррат, ғоида-зиён, савоб(дуруст)-хато, зиён-қарор...

*«Бароҳима ба Ҳиндустон қавме бошанд аз уламои эшон, ки эшонро «Бараҳман» хонанд ва чун ин лафзро ҷамъ кунанд, «Бароҳима» гӯянд. Эшон ҷамоате бошанд ва ҳама даъво кунанд, ки афсунҳо кунем ва бад-он мақсудҳо барорем, чун ҳалок кардани шахсе ва сиҳат додани шахсеро, ки заҳр дода бошанд, ё мор газида бошад, бастанӣ борону тагарг бар ноҳияте ё деҳе ва ҳаллу уқади корҳо ва манфиату мазаррат расонидани халқи Худоеро»* (2, 113);

*«Ва аммо раёда ҷинси моҳие аст, ки ўро чун дар даст гирӣ, даст меларзад, то аз даст наҷфтад ва албатта нигоҳ нагирон дошт, то модоме, ки зинда аст, аммо чун бимирад, битвон хӯрд ва ҳамчун дигар моҳиён бувад ва ҳеҷ тафовут набошаду зиёне надорад»* (2, 47);

*«...баъд аз он муддати бисту ҳафт рӯз мерафтем, то ба ҳисоре чанд расидем хароб, ба наздикии кӯҳе азим ва аз он ҷумла як ҳисор ободон буд ва дар вай танае чанд буданд»* (2, 110);

**в) миқдору андоза:** чуфт тоқ, дароз/тӯлонӣ/тафсил-кӯтоҳ/мухтасар/ичмол, аризтар-камтар, бисёр/зиёд-кам/андак, васеъ/фарох-танг, бузург-хурд, беш-кам, зиёдату нуксон, мад(д)/зиёд-чазр/кам...:

«...ин дарёҳоро ба **тафсил** ёд кунем ва аз кайфияти ҳоли ҳар як тарафе бар сабили **ичмол** падид кунем» (2, 19);

«Аммо арзи ӯ муҳолиф бувад, ҷое ки **аризтар** аст, дувиств фарсанг бошад ва киштии ба сездар рӯз убур кунад ва ҷое, ки **камтар** буд, шаст фарсанг бошад» (2, 23);

«Биёбони Хоразм миёни Хуросон ва Хоразм биёбоне маъруф аст ва ҳолоти ӯ ба қасрати мушоҳида маълум. Агар дар шарҳи он **итнобе** (сухани дароз, татвили калом – Ф.Қ.) наравад, гараз **эҷоз** (мухтасарбаёнӣ – Ф.Қ.) бошад» (2, 64);

**г) мавқеъ/намуд, масофа ва самт:** берун/зоҳир-дарун/ботин, дур-наздиқ, оғоз/аввал/мабдаъ-тамом/охир/ниҳоят, боди сабо-дабур, чап-рост, васат-ус-самоъ-тахт-ул-арз, зер-забар...:

«Ақиқ ва ҷазъ – ин ҳар ду ҷавҳар аз Яман оранд. Санге бошад дар саҳро баргиранд ва рӯи ӯро бисоянд, то ақиқ ё ҷазъ берун ояд. Ва зоҳири ин санг мисли пӯсте бошад ӯро. Ва **лавни зоҳири** ӯ муҳолифи **лавни ботин** бувад» (2, 97);

«Ва буҳайраҳоро низ мавҷ бошад, аммо ҳар якеро бар андозаи ӯ ва мавҷ аз **дур** падид ояд, мисли кӯҳи бузурге ва аҳли киштии ҷумла битарсанд аз гарқа шудан, чун ба **наздикии** киштии расад, **иртифои** ӯ камтар мешавад, то ба **зери** киштии берун шавад» (2, 29);

**г) аломату хусусият:** обод-хароб, муттасил-муфрад, ширин-турш, хуш-талх, неқ-ганда, рутубат-хушкӣ, торик-равшан, сиёҳ-сафед, сиёҳранг-сапедпӯст, танҳо-ҷамъ, нарм-сахт, наҷд/боло-ғавр/нишеб, баланд-паст, сармо-гарм, сардсер-гармсер, пӯшида-кушода...:

«Ва оби ӯ **хуш** бошад, аммо **шӯрӣ** дорад» (2, 37);

«Ва ӯро чун аз дарё бароранд, **нарм** бошад ва баъд аз он чун бод бар вай занад **сахт** шавад ва аз ҷинси санг гардад» (2, 28);

Ҳамин тавр, дар «Ҷаҳоннома» муқобилгузори вожаҳо барои дақиқтар нишон додани фикри муаллиф хидмат намудаанд. Ба фикри мо, Бакрон ин гуна унсурҳоро махсус мавриди истифода қарор дода, кӯшидааст, то ҳама суҳану тасвирот «ҳонандаро маълум гардад ва бар вай пӯшида намонад» (2, 66). Ҷоиз ба қайд аст, ки муаллиф ин мақсади худро ба ҳубӣ ба анҷом расонидааст, зеро дар баробари дигар қабатҳои лексикӣ, вожаҳои антонимӣ низ дар мавридҳои муайян ва бо маҳорати баланде қорбаст гардидаанд. Аз омӯзиши «Ҷаҳоннома» ба чунин хулосае омадан мумкин аст, ки таркиби луғавии осори илмӣ ҷуғрофӣ низ калимаҳои зидмаъноро бо теъдоди фаровоне дар бар мегирад.

#### Пайнавишт:

1. Абдуқодиров А., Давронов А. Каломи Камол. -Хучанд: Раҳим Ҷалил, 1998. -216 с.
2. Бакрон, Муҳаммад ибни Начиб. Ҷаҳоннома/ Муҳаммад ибни Начиби Бакрон. Бо кӯшиши Муҳаммадамини Раёҳӣ. - Техрон: Тобон, 1342. -164 с.
3. Бартольд В.В. Сочинения. Ҷ. 1./ В.В. Бартольд. - М.: Изд-во восточной литературы, 1963. -760 с.
4. Гаффаров Р. Калимаҳои антонимӣ ва хусусияти услубии онҳо. //Мақтаби советӣ. — Душанбе, 1977, № 2, - С. 25-27.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми I. Барои мактабҳои олии. —Душанбе: Маориф, 1982. -462 с.
6. Қодирова Ф. Мулоҳизаҳо роҷеъ ба асари ҷуғрофии қарни XIII. //Номаи Донишгоҳ. -№3, — Хучанд: Нури маърифат, 2017. —С. 200-205.

7. Маҷидов Ҳ. Антонимҳои лугавӣ //Маърифат, 1999, № 1-2. -С. 44-49.
8. Маъсумӣ Н. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз ду ҷилд. Ҷилди 2. Забонишиносӣ. –Душанбе: Ирфон. 1982. -352с.
9. Муҳаммадиев М. Очеркҳо оид ба лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. -Душанбе: Ирфон, 1968. -63 с.
10. Розенталь Д.Э., Теленкова М.А. Словарь- справочник лингвистических терминов. –М.: Просвещение, 1976. -544 с.
11. Сабзаев С. Забон ва услуби шоирони маорифпарвар. –Душанбе: Маориф, 2000. -101 с.
12. Талбакова Ҳ. Лугати антонимҳои забони адабии тоҷик. –Душанбе, 2000. –101 с.
13. Тоҳирова Қ. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. –Душанбе, 1967. -82 с.
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Иборат аз ду ҷилд. - Душанбе: Бухоро, 2008. Ҷ.1 - 950с., Ҷ.2 -945с.
15. Фозилов Д.Ф. Хусусиятҳои лексикии «Сафарнома»-и Носири Хусрав. –Душанбе: ДРТС, 2013. -168 с.
16. Ҷумъаев М. Хусусиятҳои лексикӣю семантикии «Нафаҳоту-л-унс»-и Абдурахмони Ҷомӣ. –Душанбе: Эҷод, 2009. -160 с.
17. Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷ. 1. - Душанбе, 1988. -668 с.

#### Reference Literature:

1. Abdukodirov A., Davronov A. Kalom Kamol. Kamol's Poetical Speech. – Khujand: Rakhim Djalil publishing-house, 1998. - 216 pp.
2. Bahzon , Muhammad ibn Nadjib. The Book about the World//Muhammad inb Nadjib Bahzon . Under the editorship of Makhammadamin Rayohi –Tehran : The Brilliant Splendor , 1342 hijra - 164 pp.
3. Bartold V.V. Compositions .V.1.//V.V.Bartold-M:Publishing –house of Oriental literature, 1963. -760 pp
4. Gafforov R. Antonymic Words and their Stylistic Peculiarities //Soviet School –Dushanbe ,1977, №2. -pp. 25-27.
5. Modern Tajik literary Language. Part 1 .For higher school. –Dushanbe :Enlightenment ,1982-462 pp
6. Kadirova F. Some Considerations in Regard to the Geographical Written Production of the 13-th Century.//Scientific Notes of Khujand University -2017,№3. Khujand :Light of Enlightenment –pp . 200-205.
7. Madjidov N. Lexical Antonyms // Education, 1999, №№1-2. –pp. 44-49.
8. Masumi N. Selected words .In 2 volumes. V.2. Linguistics. Dushanbe : Cognition ,1968-63-pp
9. Mukhammadiyev M. Essays on the Lexis of Tajik Modern Literary Language. –Dushanbe: Cognition, 1968. -352pp.
10. Rozental D.E., Telenkova M.A. Reference –Distionary of Linguistic Terms .M:Enlightenment, 1976. -544 pp.
11. Sabzayev S. Language and Style of Poets –Enlighteners . - Dushanbe: Enlightenment, 2000. -101 pp.
12. Talbakova Kh. The Dictionary of Antonyms of Tajik Literary Language. –Dushanbe. 2000. -101pp.
13. Tahirova K. Lexis of Modern Literary Language. –Dushanbe, 1967. - 82 pp.
14. Interpretation Dictionary of the Tajik Language. In two volumes –Dushanbe : Bukhara. 2008. V.1.-950 pp, V.2. -945 pp.
15. Foziliv D.F. Lexical Peculiarities of Nosir Khusrav <<The Book about Travels>>. Dushanbe, 2013. -168 pp.
16. Djumayev M. Lexical –Semantic Peculiarities of <<Nafahoty - l – uns >> by Abdurrahman Djami – Dushanbe : Greation , 2009. -160 pp.
17. Tajik Soviet Encyclopaedia . V.1.- Dushanbe ,1988. -668 pp.